

Εισαγωγή

«Η Μεγάλη Ιδέα», η Μικρασιατική Καταστροφή, η ανταλλαγή των πληθυσμών

«Το Βασίλειο της Ελλάδος δεν είναι η Ελλάς. Αποτελεί έν μέρος το πλέον μικρόν και πτωχόν της Ελλάδος. Υπάρχουν δύο μεγάλα κέντρα του Ελληνισμού. Αι Αθήναι είναι η πρωτεύουσα του Βασιλείου. Η Κωνσταντινούπολη είναι η μεγάλη πρωτεύουσα, η Πόλη, το όνειρο και η ελπίς όλων των Ελλήνων» (Κωλέττης, 1884). Από τότε ξεκινά η «Μεγάλη Ιδέα».

Στις 15 Μαΐου 1919, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, με προτροπή και των Άγγλων, στέλνει εκστρατευτικό σώμα και καταλαμβάνει τη Σμύρνη.

Δεν αρκείται σε αυτήν την επιτυχία. Τα ελληνικά στρατεύματα προχωρούν ανατολικά στο βάθος της Μικράς Ασίας, εμπλέκονται σε επιχειρήσεις πάνω από τις δυνατότητες υποστήριξης από τη μακρινή Ελλάδα. Οι καταστάσεις δυσκολεύουν.

Την 1^η Νοεμβρίου του 1920, σε περίοδο καταξίωσης του Βενιζέλου μετά τις επιτυχίες του να διπλασιάσει το ελληνικό κράτος, ο λαός κουρασμένος από τον πόλεμο, στις εκλογές που διεξάγονται κερδίζει το κόμμα των Βασιλοφρόνων με βασικό σύνθημα το «οίκαδε», υποσχόμενο την επιστροφή των

στρατευμένων από τη Μ. Ασία. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος δεν εκλέγεται ούτε βουλευτής. Την Προεδρία του Υπουργικού Συμβουλίου αναλαμβάνει ο Δημήτριος Ράλλης. Το «οίκαδε» ξεχνιέται και το στράτευμα φτάνει μέχρι τον Σαγγάριο, σε μια απέλπιδα προσπάθεια να κατανικήσει οριστικά τον τουρκικό στρατό. Ισχνός ανεφοδιασμός, εξάντληση και έλλειψη στρατηγικού στόχου οδηγούν στην ήττα τον Αύγουστο του 1921. Επακολουθεί η καταστροφή. Άτακτη υποχώρηση του ελληνικού στρατού με μεγάλες απώλειες. Συνέπεια της ήττας η εκδίωξη και η εξόντωση του ελληνικού πληθυσμού μετά από χιλιάδες χρόνια παρουσίας στη Μικρά Ασία. Ο πόλεμος σταματά τον Σεπτέμβριο του 1922. Η νέα πραγματικότητα αποτυπώνεται στη συνθήκη της Λοζάνης το 1923.

Η ήττα επιδεινώνει τους διωγμούς των Ποντίων, που είχαν ξεκινήσει από το 1914. Από τους 697.000 Έλληνες που ζούσαν στον Πόντο εξοντώνονται οι 353.000. Οι υπόλοιποι καταφεύγουν στην Ελλάδα με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923, μια πρωτόγνωρη στην παγκόσμια ιστορία μαζική μετακίνηση πληθυσμών που υπαγορεύτηκε από διακρατική σύμβαση. Βασίστηκε στη θρησκευτική ταυτότητα και περιλάμβανε τους Έλληνες Ορθόδοξους Χριστιανούς πολίτες

της Τουρκίας και τους Μουσουλμάνους πολίτες της Ελλάδας. Αφορούσε περίπου 1,3 εκατομμύρια Έλληνες και 500.000 Μουσουλμάνους της Ελλάδας.

Η εγκατάσταση στην Καστοριά

Μέσα στους Πόντιους πρόσφυγες ήταν και οι γονείς μου, Αγησίλαος και Χαρίκλεια. Ο πατέρας μου –ο μεγαλύτερος από τα έξι αδέρφια, ορφανά από πατέρα– προερχόταν από φτωχή οικογένεια. Η μητέρα μου –μαζί με άλλα τέσσερα αδέρφια, ορφανά και αυτά από πατέρα, αλλά με μια λεβέντισσα μάνα, τη γιαγιά Δέσποινα– καταγόταν από το πλούσιο σόι Φωστηροπούλου. Η προσφυγιά κατάργησε τη διαφορά των τάξεων. Έτσι οι δύο νέοι παντρεύονται και ανοίγουν σπιτικό στην Καστοριά, όπου ο πατέρας μου, απόφοιτος του «Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας», διορίζεται στον «εποικισμό» που φρόντιζε για την αποκατάσταση των προσφύγων. Στην Καστοριά γεννιέται το 1932 ο Στέλιος, ο μεγάλος μου αδελφός.

Η μετακόμιση στη Δράμα

Το 1936 η τριμελής οικογένεια εγκαθίσταται στη Δράμα, όπου ο πατέρας διορίζεται στην Εθνική Τράπεζα, και η οικογένεια γίνεται τετραμελής με τη γέννησή μου, τον Μάιο του 1936. Το σπίτι που μένουμε είναι ένα καινούριο διώροφο στον συνοικισμό της Νέας Κρώμνης. Οι αναμνήσεις ενός τετράχρονου παιδιού περιορίζονται σε μία μηλιά που τα κλαδιά της ακουμπούσαν στο μπαλκόνι, το καταπράσινο άλσος των Κομνηνών και τον θόρυβο των ερπυστριών στον κεντρικό δρόμο. Ήταν αρχές Απριλίου του 1940 και οι Γερμανοί με τους Βούλγαρους εισέρχονταν στη Δράμα. Το σπιτικό της Δράμας, το πρώτο μετά την προσφυγιά των γονιών από την Τραπεζούντα, το λεηλάτησαν, όπως μας είπαν μετά, οι Βούλγαροι (;).

1936-1939. Τα γεγονότα στην Ευρώπη και την Ελλάδα

Το 1936 είναι μια χρονιά με σημαντικά γεγονότα στην Ευρώπη και την Ελλάδα.

Στις 29 Μαρτίου, στη Ναζιστική Γερμανία ο Αδόλφος Χίτλερ λαμβάνει το 98,80% (!) των ψήφων στο δημοψήφισμα για την επικύρωση επαναστρατικοποίησης της Γερμανίας και την ανακατάληψη της Ρηνανίας.

Στις 17 Ιουλίου, αρχίζει ο εμφύλιος πόλεμος της Ισπανίας. Οι ένοπλες κρατικές δυνάμεις στρέφονται κατά της πρόσφατα εκλεγμένης αριστερής κυβέρνησης του Λαϊκού Μετώπου. Εννέα μέρες αργότερα, η φασιστική Γερμανία παρεμβαίνει, καθοριστικά όπως θα φανεί μετά από 3 χρόνια, υπέρ του Φράνκο.

Η Ευρώπη είναι ήδη μια ήπειρος μεγάλο μέρος της οποίας κυριαρχείται από δικτατορίες και αυταρχικά καθεστώτα, με πρωτοστάτες τους Χίτλερ, Στάλιν και Μουσολίνι. Ο Χίτλερ ξεκινά το αντισημιτικό πογκρόμ. Στις 9 και 10 Νοεμβρίου του 1938, με τη «νύχτα των κρυστάλλων» καταστρέφονται τα εβραϊκά καταστήματα. Είναι ο πρόδρομος του Ολοκαυτώματος. Τριάντα χιλιάδες Εβραίοι στέλνονται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Σε αυτό το κλίμα και στην Ελλάδα δημιουργείται η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά.

Η βασική της θεωρία ήταν η διάδοση του «Γ' Ελληνικού Πολιτισμού» σύμφωνα με την οποία οι σύγχρονοι Έλληνες οφείλουν να είναι συνεχιστές του Αρχαίου (Α') και του Βυζαντινού (Β') Πολιτισμού.

Μια από τις πρώτες ενέργειες της δικτατορίας ήταν το κάψιμο των βιβλίων. Εκτός από τα μαρξιστικά βιβλία κάηκαν και έργα των Γκόργκι, Τολστόι, Γκαίτε, Παπαδιαμάντη, Καζαντζάκη, Καρκαβίτσα κ.ά.

Κύριο γνώρισμα της δικτατορίας ήταν ο σφοδρός αντικομμουνισμός, εξάλλου η επιβολή της στηρίχθηκε στην «κομμουνιστική απειλή». Ο υφυπουργός Κωνσταντίνος Μανιάδης εφάρμοσε πρωτόγνωρες μεθόδους βασανισμού: ρετσινόλαδο, καυτερή πιπεριά, φάλαγγα, ακόμα και πετάλωμα. Οι «εκπαραθυρώσεις» των κρατούμενων από υψηλούς ορόφους ήταν συνηθισμένες, όπως και η δικαιολόγησή τους ως αυτοκτονίες.

Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, 47.000 κομμουνιστές υπέγραψαν «δηλώσεις» μετάνοιας και αποκήρυξης του κομμουνισμού.

Ο σπόρος γι' αυτές τις διώξεις είχε ριχτεί από τον Ιούλιο του 1929 με το «Ιδιώνυμο του Βενιζέλου» που στόχο είχε την ποινικοποίηση των «ανατρεπτικών» ιδεών και την καταστολή των συνδικαλιστικών κινητοποιήσεων. Γράφει η Νάση Μπαλάτ στην *Καθημερινή*: «Αλληλέγγυοι Βενιζελικοί και Αντιβενιζελικοί εφευρίσκουν τον 'εσωτερικό εχθρό' και επισείουν τον 'κομμουνιστικό κίνδυνο' χτίζοντας τον νέο πολιτικό μύθο της ελληνικής κοινωνίας πάνω στα συντρίμια της Μεγάλης Ιδέας».

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ξεκινά το 1939 και θα διαρκέσει μέχρι το 1945. Ήταν ο φοβερότερος από όσους γνώρισε η ανθρωπότητα. Οι μάχες ήταν φονικότατες και η καταστροφή των υλικών αγαθών από τους βομβαρδισμούς τεράστιες. Εκατοντάδες χιλιάδες πέθαναν από την πείνα και πολλές χιλιάδες θανατώθηκαν στα φοβερά στρατόπεδα εξόντωσης. Το σύνολο των νεκρών υπολογίζεται σε εξήντα εκατομμύρια. Τα είκοσι από αυτά είναι απώλειες της Σοβιετικής Ένωσης στον αγώνα για την αναχαίτιση και τη συντριβή του Ναζισμού. Η

Γερμανία της πρωτοπορίας των φιλοσόφων, των ποιητών, των μουσουργών και της κλασικής παιδείας μετατρέπεται βαθμιαία και σε παγκόσμιο ολετήρα.

Ο Σουηδός συγγραφέας Στιγκ Ντάγκερμαν αναφέρει ότι χρόνια πριν είχε επισημανθεί η προσεχής έλευση του πολέμου. Γράφει: «Αρκετοί και ιδιαίτερα σημαντικοί Γερμανοί διανοούμενοι ‘προφήτεψαν’ ότι η δύναμη και ο πλούτος της γερμανικής σκέψης θα γεννήσει μια αλαζονεία που θα απέβαινε καταστροφική για τη Γερμανία. Εκτός από τη διάσημη φράση ‘εκεί που καίνε τα βιβλία θα κάψουν και ανθρώπους’ ο επαναστάτης ποιητής Χάινριχ Χάινε άφησε το 1834 μια σκληρή παρακαταθήκη: ‘Ο γερμανικός κεραυνός βροντάει αργόσυρτα. Όμως θα έρθει και όταν ακούσετε έναν πάταγο, που όμοιος του δεν ακούστηκε ξανά στον κόσμο, να ξέρετε ότι ο γερμανικός κεραυνός τελικά έπεσε’». Και ο Φρίντριχ Νίτσε είχε τη διορατικότητα, αναπτύσσοντας τη φιλοσοφία του περί του Υπερανθρώπου να γράψει: «Γνωρίζω τη μοίρα μου. Μια μέρα το όνομά μου θα συνδεθεί με την ανάμνηση κάτι τρομακτικού, μιας κρίσης που όμοιά της δεν έχει ξαναδεί η γη».

Το αποτύπωμα της ναζιστικής κτηνωδίας απ’ όπου πέρασε έμεινε χαραγμένο στους τάφους των θυμάτων και στα διάσπαρτα κρεματόρια εξόντωσης.

Τραγικό επίλογο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου απετέλεσε η ρίψη από τους Αμερικάνους της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι της Ιαπωνίας. Ήταν και αυτό ένα από τα πιο τραγικά και απάνθρωπα γεγονότα.

Επόμενος σταθμός η Μεγαλόπολη

Το αντιφέγγισμα των νερών της Δοϊράνης στο φεγγαρόφωτο, είναι ό,τι θυμάμαι από το φευγιό της Δράμας. Στο τρένο, με ό,τι απαραίτητο και πολύτιμο, δύο μικρά παιδιά κρατημέ-

να από τη φούστα της λεπτοκαμωμένης μάνας. Ένα πλήρες σπιτικό κι ο πατέρας μένουνε πίσω. Βρεθήκαμε τελικά στη Μεγαλόπολη της Αρκαδίας, όπου μετά από λίγους μήνες ήρθε ο πατέρας που είχε μετατεθεί εκεί. Στη Μεγαλόπολη το περιεχόμενο από τις τρεις βαλίτσες μετατράπηκε σε καλαμποκάλευρο, χαρούπια, αρτόδεντρο για να επιζήσουμε τον βαρύ χειμώνα του 1941. Έφευγε ο πατέρας με ό,τι πολύτιμο μας είχε απομείνει και γυρνούσε –πάντα πεζός– φορτωμένος με διάφορες σακούλες. Λεοντάρι λέγανε το χωριό των ανταλλαγών. Παρ' όλα αυτά, ο αδελφός δεν γλίτωσε από την αδενοπάθεια, προάγγελο της φυματίωσης.

Μένουμε στο ισόγειο ενός πέτρινου διώροφου σπιτιού, λίγο πιο μακριά από την πλατεία. Ανάμνηση έντονη το «λυχνάρι» που μας φώτιζε τη νύχτα και το διπλανό κτήμα της ντόπιας οικογένειας Κατσιρούμπα, με το μαγκανοπήγαδο που το λειτουργούσε ένα ισχνό άλογο με τις κυκλικές περιστροφές του. Το κτήμα και η πόλη είχαν αποκτήσει μυθικές διαστάσεις στη μνήμη μου. Χρόνια αργότερα, σε μια εκδρομή πατριδογνωσίας με την οικογένεια, ξαφνιάστηκα όταν αντίκρισα ένα χωριό με 5.000 κατοίκους και ένα συνηθισμένο σε έκταση κτήμα.

Θυμάμαι ακόμα να τρέχουμε –μικρά παιδιά– πίσω από τους Άγγλους στρατιώτες που αποχωρούσαν, για να μας δώσουν μικρά άσπρα stroγγυλά ψωμάκια. Σε λίγες μέρες τρέχαμε πίσω από Γερμανούς και Ιταλούς. Οι Ιταλοί μάς δίνανε. Οι Γερμανοί, με τα μεταλλικά «τάσια» κρεμασμένα στον λαιμό τους, μας κοίταζαν με παγωμένο βλέμμα, προχωρώντας, απόμακροι.